

IVADAS

Galimi mažiausiai du būdai atskleisti Czesławo Miłoszo mąstyseną atsižvelgiant į komplikuotus ir daugiareikšmius dvidešimto amžiaus kontekstus. XX a. slenkstį poetas peržengė jau būdamas senyvo, garbaus amžiaus, tad apie jį reikėtų kalbėti kaip apie praėjusio šimtmečio liudininką. Miłoszas ne kartą mėgino peržengti savąjį šimtmetį, tarsi norėtų pažvelgti į kitą kambarį, kuriame šiuo metu gyvename mes, naujojo amžiaus veikėjai. Tačiau nederėtų piktnaudžiauti šia vieta ir laiko persvara.

Šiame straipsnyje norėčiau trumpai panagrinėti Miłoszo pasaulėžiūros, pasaulio matymo ir pasaulio pajautos (poetas vartojo būtent šias sąvokas) evoliuciją ir permainas, remdamasi paties poeto žodžiais ir kai kuriais jo literatūrinių kūrinių perkūrimais. „Jo paties žodžiais“ vadinsime diskursyvias Miłoszo deklaracijas, pateiktas dešimtyse (jei ne šimtuose) jo interviu, kuriuos jis davė pirmą sykį po emigracijos atvykęs į Lenkiją (devintame dešimtmetyje). Antrąjį, literatūrinį, lygmenį sudaro kai kurie Miłoszo kūriniai, atskleidžiantys svarbiausius intelektualinius jo ieškojimus.

Paties Miłoszo žodžiai bus cituojami iš ruošiamos spaudai knygos „Pokalbiai su Czesławu Miłoszu 1980–1998“ pirmo tomo, tęsiančio Literatūrinės leidyklos rinktinių raštų seriją¹. Šį tomą sudaro beveik 800 puslapių, ir iš to galime spręsti, kaip svarbu Miłoszui buvo save pristatyti. Pokalbiuose su įvairiais žmonėmis dominuoja Miłoszo balsas. Mums rūpi jo tiesos apie save patį, kurias mėginsime išryškinti ir sugretinti su kai kuriais literatūriniais jų įkūnijimais ir perkūrimais. Galbūt vietoj sąvokos „perkūrimas“ čia geriau tiktų „modifikacija“, kadangi Miłoszas niekada nebuvo paprastu savo koncepcijų daugintoju literatūriniu lygmeniu. Priešingai, jis neperrašinėdavo poezijos į esė, nebent kartkartėmis pateikdavo aliuziją į eilėraščių.

„Kartos“ ir „dalyvavimo tam tikroje humanitarinėje bendruomenėje“ terminai šiame tekste yra tik pagalbiniai. Jų vartojimas reikalauja parinkti šioms sąvokoms kurį nors iš gyvuojančių apibrėžimų: dialektinį, bendruomeninį ar literatūrinį. Czesławas

1 2006 m. pabaigoje ši knyga jau pasirodė minėtoje leidykloje: Cz. Miłosz. *Rozmowy*. Tom 1. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2006.

Miłoszas daug kartų pabrėžė, kad turi stipriai išvystytą ir pastovų visuomeninį instinktą, poreikį dalyvauti bendruomenėje ir tuo pačiu užrašinėti pastebėjimus iš šio dalyvavimo. Todėl jį galime laikyti visuomenės dalimi, o ne vien individualybe, kuriai pakanka savo minčių.

PAMATINIŲ ŠIMTMEČIO KLAUSIMŲ AKIVAIZDOJE

1993 m. Czesławas Miłoszas teigė: „Negaliu bendrauti su savo karta, nes jai priklausantys žmonės jau mirę arba vos gyvi...“

Šis prisipažinimas daug ką pasako apie ilgo gyvenimo teikiamus nepatogumus, visų pirma intelekto prasme (atidėkime į šalį visas fizines ir fiziologines prasmes). Jis iš dalies atskleidžia tiesą apie iki galo dinamišką Czesławo Miłoszo dalyvavimą jo šimtmečio permainose ir net naujoje eroje, kuri prasidėjo kartu su dvidešimt pirmuoju amžiumi.

Per paskutiniuosius dvidešimt penkerius rašytojo gyvenimo metus jo dialogo partneriais kai kada buvo jo vaikų bendraamžiai. Jų šimtmečio suvokimo būdas tapo daugelio Miłoszo pažiūrų į šiuolaikiškumą katalizatoriumi. Žinoma, ne visų vienodai ir ne pačių įdomiausių, nes jiems, jaunesniems, reikėjo daug ką aiškinti, pasakoti nuo pat pradžių, mokyti, kaip atskirti istoriškumą nuo šiuolaikiškumo, žodžiu, vesti juos už rankos. Tačiau kai Miłoszas kalbasi su Jerzu Turowicziumi, kartos tarpusavio supratimas, ši nematoma, tačiau patvari gija lemia tai, kad būtent bendraamžių pokalbis yra vaisingiausias ir įdomiausias.

„Visam mano intelektualiam gyvenimui lemiamą reikšmę turėjo biologija“, – teigė Miłoszas devintame dešimtmetyje. Per visą šimtmetį jis išsaugojo mažojo natūralisto, gamtininko, augmenijos atlasų mėgėjo atmintį, kitaip tariant, darvinistinio XIX amžiaus atmintį. Tai yra ryškus jo vaikystės ir mokyklinio lavinimosi ženklas, gilus mokslinio XIX amžiaus pėdsakas, vaikystėje skaitytų knygų paveldas, mažo berniuko pomėgių aidas. Tačiau pirmasis jo kartos šiuolaikiškumas jau buvo čia pat (pirmojo šiuolaikiškumo pradžia vadinamas laikotarpis prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą ir išsypok po jo einantys metai).

„Žmogus yra visuomeninė beždžionė“, – tai Miłoszo formuluotė, taikliai nusakanti jo patirties ribas, nubrėžtas ankstyvoje jaunystėje. Galima teigti, kad darvinizmas ilgainiui susijungė su sociologizmu, išryškinančiu Miłoszo – tarpukario publicisto, susirūpinusio visuomenine tematika, poziciją. Didžioji XIX amžiaus teorija (arba darvinizmas) ir visuomeninės tarpukario tikrovės praktika sukūrė jaunuolį, kuris tarsi subrendęs kūrėjas toliau ieškojo kitos didžiosios savojo XX amžiaus teorijos.

Grįžkime į dar senesnius laikus („kelionės laike“ metafora – tai vienas iš svarbiausių Miłoszo mąstymo apie jo dabarties pažinimą ženklų). Miłoszas pasitelkia pranašišką Dostojevskio posakį: „Viskas priklauso nuo ateinančio šimtmečio“ (žinoma, kad

Dostojevskis turėjo galvoje XX amžių). 1993 metais prie šio sakinio Miłoszas prirašė tęsinį, kuriame numatė civilizacijos ateitį: „Po techninio XX amžiaus ateis XXI amžius – pagilintos refleksijos metas“. Skaitant šią prognozę, kyla klausimas: iš kokių minčių, kokios dabarties ir kokios tradicijos XXI amžius kurs šią refleksiją? Žinoma, poetas turėjo savo projektą, kurį čia pamėginsime atkurti. Pirmojo šiuolaikiškumo bruožai atsiskleidžia Miłoszo „Ulro žemėje“ (1977): „Esame prirašyti prie mūsų laiko, o visų pirma, prie mūsų jaunystės laiko. Kai suprantame, jog kitų kartų žmonėms šis laikas yra toks pats egzotiškas kaip Filipo Gražiojo epocha, mus ima slėgti mūsų nebylumas“².

Amžiaus dvasia gimė maždaug 1913 metais, artėjo „pažadėtoji Europos era“ (citata iš „Kronikų“ (1988)). Tuo metu „aš, dvejų metų kosmopolitas, su aukle lietuve ir mamyte Transsibiro geležinkeliu riedėjau Krasnojarsko link“ (čia taip pat citata iš „Kronikų“)³.

Reikėtų priminti, kaip viskas buvo. XIX amžiaus pasaulis tolo po simbolinės katastrofos, įvykusios 1912 m. balandžio 12 d., kai nuskendo keleivinis laivas „Titanikas“. Paaiškėjo, kad niekas mūsų nesaugo, tvarka buvo sujaukta, o saugumo pojūtis sunaikintas. Tačiau literatūroje ir poezijoje jau pradėta žavėtis naujuoju pasauliu ir nauju civilizacijos projektu. Blaise Cendrars'o ir Appolinaire poemose vaizduojamas šiuolaikinis miestas (Cendrars'o „Velykos Niujorke“, Appolinaire'o „Juosta“, kurią Miłoszas pavadino pirmąja šiuolaikine poema, paženklusia jo jaunystę) ir šlovinami tarptautiniai ekspresai.

Pirmasis pasaulinis karas menui visų pirma tapo „pavasario šventė“, žadinančia patirtimi, vitališku pergyvenimu. Ir vėliau Miłoszas atkakliai teigė būtent tokį šio karo vaidmenį formuojant europietišką avangardą, su kuriuo jis jautėsi glaudžiai susijęs. Tą karą lygiai taip pat suvokia ir šiuolaikiniai istorikai. Miłoszas tikriausiai nežinojo vokiečių istoriko, dėstančio Kanados universitete, Moriso Eksteino knygos „Pavasario šventė. Didysis karas ir naujojo amžiaus gimimas“ (vertimas į lenkų kalbą 1996 m.), kurioje puikiai atskleidžiama, kad Pirmasis pasaulinis karas avangardui buvo programinis manifestas ir išsilaisvinimo iš senųjų formų šventė, „vertybė pati savyje“, paaiškinanti avangardo ekscesus (piktinančias dadaistų kabareto scenas arba Hugo Ballo pareiškimą, kad karas yra mūsų „bordelis“). Dalyvaujant menininkams, pasaulio išvaizda keitėsi, technika padėjo atsirasti meno kūriniams, kurie šitaip tapo nuo jos pozityviai priklausomi.

Po daugelio metų Miłoszas sakys, kad Pirmojo pasaulinio karo vaikai ir menininkai yra prancūzų revoliucijos, t. y. proto amžiaus, vaikai. Didžioji romantinė Europos kultūros ir civilizacijos krizė (kurią, numatydamas tolesnę jos eigą, aprašė vienas iš Miłoszo intelektualų mokytojų, kritikas ir filosofas Stanisławas Brzozowski) gimė

2 Miłosz Cz. *Ziemia Ulro*. Paryž, Instytut Literacki, 1977. Lietuviškas leidimas: *Ulro žemė / iš lenkų kalbos vertė A. Grybauskas*. Vilnius, Baltos lankos, 1996.

3 Miłosz Cz. *Kroniki*. Kraków, Wydawnictwo Znak, 1988. Miłosz Cz. *To*. Kraków, Wydawnictwo Znak, 2000. Lietuviškas leidimas: *Tai / iš lenkų kalbos vertė V. Jarutis*. Vilnius, Strofa, 2002.

pasauliui nesuskaičiuojamas avangardo grupės, priklausomas nuo miesto, filmo, fotografijos, naujų išradimų ir augančio gyvenimo tempo. Laiko funkcija pasikeitė, jau įmanoma jį sulaikyti naujomis techninėmis priemonėmis.

Miłoszas teigė, kad jo jaunystė buvo greitai besisukantis filmas apie jo šimtmetį. Taip pat ją suvokė ir poetas Antonis Slonimskis. Filmas ir miestas formavo vaizduotę. Trečias svarbus Miłoszo tarpukario publicistikos, rašytojo vadinamos „Jauno proto nuotykiams“ (verta atkreipti dėmesį, kad autorius tokiu būdu pabrėžia ne iniciaciją, bet mokymąsi), herojus – visuomenė, sąlygojanti literatūros egzistavimą.

Tarpukario Miłoszas buvo Didžiosios Kunigaikštystės (jis atmetė valstybės pakraščių sąvoką) gyventojas ir vidurinėsios zonos žmogus (apie tai rašė Marekas Zaleskis knygoje „Antrojo avangardo nuotykis“). Po daugelio metų, jau būdamas senas, poetas stipriai pabrėžė šią priklausomybę, teigdamas, kad priklausė viduriniajai zonai. Jo išvardyti laikraščiai: „Pion“, „Zet“, „Kwadryga“, „Verbum“, „Ateneum“, „Marcholt“, „Pióro“ – parodo kiek kitokią ankstyvosios patirties ir intelektualaus pasirinkimo proporciją, kurioje nebūtinai dominuoja vilnietiška, t. y. studentiškos jaunystės, patirtis. Čia reikėtų kalbėti apie intelektualios pusiausvyros išlaikymą tarp šių dviejų polių – periferijos ir centro.

Iš laiko perspektyvos Miłoszas tvirtino: „Mano charakteriui yra būdingas konservatyvumas“, kitaip tariant, nepakantumas naujovėms. Tačiau juk tai Miłoszo pasaulėžiūros priešingybė, nes jo jaunystės eksperimentai visai nėra konservatyvūs: „Manau, kad lenkų karta yra iš esmės nacionalistinė ir ateistinė. Visiškai netikiu tais krikščioniškais persirengėjimais...“. Kitoje vietoje jis teigė: „Deja, religija labai stipriai siejasi su nacionalizmu. Nacionalizmas apima įvairius religinius elementus...“. Pastovus rašytojo antinacionalizmas, tam tikra prasme susigyvenęs su jo giliu religingumu bei dvasingumu, susijusiu su religinėmis nuostatomis, lėmė keistą situaciją – poeto gyvenimo pabaigoje ir po jo mirties kūryba tapo dinamiškų pasisakymų, priskirtinų nacionalistiniam kritiniam diskursui, objektu. Taip interpretuojamas Miłoszas – nacionalizmą (ne tik lenkiškojo) priešas – tapo antipatriotu (kai kurioms šios kritikos atšakoms kelia nepatogumų tai, kad jo negalima pavadinti netikėliu, nes jo visuomeninis radikalizmas nebuvo ateistinis).

Stipriausios XX amžių formuojančios jėgos, pradedant Pirmojo pasaulinio karo patirtimi, per kitokius Antrojo pasaulinio karo išgyvenimus pasiekė galutinės katastrofos – komunistinės ideologijos – momentą. Rašytojas komunizmą labai aiškiai vadina tikrąja XX amžiaus katastrofa (jos padariniai pasirodė esą nesulyginami su jo jaunystės „mažąja katastrofa“, mintančia „mažąja tarpukario filosofija“ arba neotomizmu).

O paskutiniųjų metų pokalbiuose postmodernizmas vadinamas XX amžiaus marksizmu. Tad antrasis šiuolaikiškumas poetui pirmiausia yra ideologija, esanti filosofijos paribyje, arba naujasis amžiaus pabaigos marksizmas. Rašytojas teigia, kad šia prasme postmodernizmas – tai naujasis istorizmas.

Miłoszas taip pat kalbėjo apie „ateinančių laikų ženklus“. Besiartinantis „pagilin-

tos refleksijos“ šimtmetis „bandys taikyti apofatinę teologiją ir megzti dialogą tarp budizmo ir krikščionybės“. Rašytojas daug kartų teigė, kad XXI amžius bus „didžiuoju Indijos revanšu“. Nesiimsime vertinti, ar šios pranašystės kultūriniai ir istoriosofiniai požiūriai atitinka tikrovę. Čia svarbiau tai, kad kūrėjas laukė didelės teorijos, kuri prilygtų darvinizmui ir sujungtų europietiškas ir rytietiškas inspiracijas, europiečio religinę laikyseną ir Budos kontempliaciją. Čia turima galvoje mokslinė, o ne ezoterinė teorija.

Miłoszas pateikia vieną bandymą, kurį laikė pavykusiui, nors fizikai skeptiškai sutiko, tai Fritjofa Capry knyga „Dao fizika“. Capry ją parašė Kalifornijoje, kur yra žinomas kaip ekologijos propaguotojas mokykliniu lygmeniu. Jis yra fizikas, kuriam įtaką darė budizmas, o jo ekologines pažiūras galima laikyti šiuolaikinio natūralizmo atmaina. Taip pat žinoma, kad Capry idėjų nepalaikė dauguma intelektualų, išskyrus kai kurias amerikiečių universitetines grupes. Miłoszo susižavėjimas jo knygomis yra vertas dėmesio, nes patvirtina jo ieškojimų kryptį, kai kada netgi rizikingai atsiranda kai kurių New Age bruožų, nors šis judėjimas jau buvo pasibaigęs (ne tik amerikietiškuoju rašytojo gyvenimo laikotarpiu, bet ir vėliau).

Miłoszas neaiškina (kritiniame diskurse), kuo turėtų būti pagrįstas šis „didysis Indijos revanšas“. Galima būtų manyti, kad kalbama apie postkolonijinę problematiką, tačiau Miłoszas, kalbėdamas apie Indiją, turėjo galvoje ką kita. Čia viską geriau paaikšintų sąsaja su ateinančiu nauju „apofatinės teologijos“, dažniausiai suprantamos kaip „negatyvi teologija“, amžiumi. Ši sąvoka yra labai svarbi Rytų teologijoje, teigiančioje, kad neįmanoma aprašyti Dievo paslapties, o kiekvienas teiginys apie Dievą tik patvirtina jo nepažinumą. Taigi, ar Czesławo Miłoszo panašaujama XXI amžiaus refleksija yra emocionali, o ne intelektualinė? Tai yra didysis paskutiniojo jo kūrybos laikotarpio klausimas, poetinio tomo „Tai“ klausimas, o jo nuojautą išreiškia trumpas cituotas sakinyš⁴.

Vienoje iš paskutinių esė „Kamaros personažai ir raštai“ Miłoszas grįžta prie šių pamatinių problemų. Grįžta iš tokios dvasinės perspektyvos, kurioje yra tik jis pats. Niekas jam neduoda atsakymo į klausimą, kodėl XX amžiaus pabaigos civilizacija yra nejautri didžiajai metafizinei problematikai, kodėl čia neliko pagarbos kilnumui. Uždarytos nereikalingų daiktų kamaroje šios idėjos laukia, kol bus atgaivintos. Reikia pripažinti, kad niekas Miłoszui neprieštaravo ir nebandė diskutuoti dėl sąvokos „kamara“ intelektualumo.

LITERATŪRINIAI IDĖJŲ ATVAIZDAI

Šiame straipsnyje aptarsime tik kelis iš jų. Pokalbiuose ir interviu Miłoszas savo knygas skirstė į dvi rūšis – vakarų skaitytojui ir visas kitas. Jis suprato, kad egzistuoja

4 Miłosz. Cz. *Ta*. Kraków, Wydawnictwo Znak, 2000. Lietuviškas leidimas: *Tai* / iš lenkų kalbos vertė V. Jarutis. Vilnius, Strofa, 2002.

daugiau nei vienas jo raštų skaitymo būdas, ir gali būti, kad šie būdai niekuomet nesusitiks. Vakarų skaitytojui buvo parašytos šios knygos: „Pavergtas protas“ (1953), „Gimtoji Europa“ (1959) ir „Valdžios paėmimas“ (1953)⁵. Dvi pirmosios, be abejo, ir šiandien yra išsitvirtinusios europietiškoje ir amerikietiškoje mišologijoje. „Gimtoji Europa“ suvaidino ypatingą vaidmenį, nes būtent ji atskleidė Miłoszo kaip žmogaus iš Lietuvos išskirtinumą. Šioje knygoje taip pat mėginama sukurti šiuolaikinį Vilniaus paveikslą, nes, pasak autoriaus, iki šiol šis miestas, skirtingai nei Paryžius, neturėjo savo mitologijos. Vilniaus gatvės tekste reikėjo sukurti iš naujo. Miłoszas naudoja įdomią formuluotę – „utilitarus brūkšnys“, taip vadindamas techninį visos knygos raktą. „Utilitarus brūkšnys“ visų pirma reiškia autoriaus poziciją sociologiniu, o ne tik atsiminimų lygmeniu. Taigi „Gimtoji Europa“ yra praeities dokumentas, o ne pasakojimas apie praeitį. Panašiai kaip Walterio Benjamino „Pasažai“.

Laiko išmėginimą blogiausiai išlaikė „Valdžios paėmimas“, nors šis prancūziškai parašytas romanas buvo apdovanotas Europos premija. Jo personalinis raktas jau nebefunkcionuoja, o istoriosofinis užtaisas neabejotinai nusileidžia „Gimtajai Europai“ (taip pat ir „Isos slėnio“ romano pasakojimui).

O mūsų nagrinėjamai problematikai didžiausią reikšmę turi „Kronikos“ (1998), „Privačios pareigos“ ir „Šiuolaikiškumo legendos“ (1996), parodančios Miłoszo diskurso, apimančio fundamentalią miestų legendų ir jų reikšmės literatūroje problemą, taip pat salos legendą, kuri ilgainiui taps universitetinės aplinkos intelektualų salos legenda. Ypatingą vietą „Legendose“ užima apysaka apie Witkacį, atverianti kitus „Batsiuvių“ autoriaus „vyriškojo“ katastrofizmo pavidalus.

Ne mažiau svarbi esė „Dostojevskis ir Sartre'as“, kurioje kuriami du skirtingi paveikslai – Sartre'o, vaikystės herojaus iš autobiografinės knygos „Žodžiai“, ir Władysława Lednickio, „Atsiminimų“ herojaus ir autoriaus. Tai pasauliai, kuriuos įkūnija jų gyventojai: stabilus prancūzų miestiečių pasaulis ir stabili vaikystės patirties erdvė, kitaip tariant, Vakarų pasaulis, ir priešingas jam – valstybės pakraščių bajorų, patyrusių įvairias istorines įtakas, besikeičiančių ir nomadiškų, pasaulis. Šie pasauliai – tai eseištiniai paties Miłoszo, išgyvenančio nuolatinį tapsmą, intelektualios būsenos atvaizdai. Rašytojas buvo dažnai istorijos verčiamas rinktis, regis, nepaliekant galimybės sukurti visumos. Tačiau vis dėlto ši visuma buvo sukurta.

Devintame dešimtmetyje paklaustas apie romaną, kuris, jo nuomone, kuria vertą dėmesio meninę tiesą apie XX amžiaus pabaigą, Miłoszas įvardijo prancūzo Michelio Huellbecque'o „Elementariašias daleles“, ir tai, rodos, turėjo nustebinti klausiantįjį. Šis rašytojas tuomet dar nebuvo išverstas į lenkų kalbą, tad mažai žinomas. Miłoszas Huellbecque'o kūrybą laikė niūriu perspėjimu saugotis šių laikų dekadencijos. Ro-

5 Miłosz Cz. *Zniewolony umysł*. Paryž, Instytut Literacki, 1953; lietuviškas leidimas: *Pavergtas protas* / iš lenkų kalbos vertė A. Grybauskas. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995. Miłosz Cz. *Rodzinnia Europa*. Paryž, Instytut Literacki, 1959; lietuviškas leidimas: *Gimtoji Europa* / iš lenkų kalbos vertė J. Tumelis. Vilnius, Regnum fondas, 2003. Miłosz Cz. *Zdobycie władzy*. Paryž, Instytut Literacki, 1959.

manas, pasak Miłoszo, vaizduoja atomu ginkluotą visuomenę be tolesnio egzistavimo galimybių, nes čia nėra religijos, o tik seksas, nenumaldomai vedantis į mirtį ir sunaikinimą. Verta pabrėžti, kad Miłoszą išgąsdino Huellbecque'o diagnozė. Jis kaip rašytojas postmodernų visumos subyrėjimą išreiškė naujų pasakojimų ieškojimais. Apie tai liudija „Abécédés“ (1997), „Pakelės šunytis“ (1997), „Išrašai iš naudingų knygų“ (1994)⁶. Naujų formų ieškojimas turėjo kompensuoti šiuolaikinį ilgo poilsio trūkumą, kurį pakeitė skubėjimas ir nuolatinių permainų įsakas.

Miłoszo kaip tam tikros bendruomenės nario dilema buvo pagrįsta tuo, kad jo tapatybė nuo pat sąmoningo literatūrinio gyvenimo pradžios formavosi iš dviejų vektorių – lenkiškojo ir lietuviškojo. Paklaustas apie trečiąjį kelią, rašytojas atsakė, kad jį nurodė kalbos pasirinkimas – kalbiniai ieškojimai ir eksperimentai visada vyko lenkų kalba. Ši Miłoszui opi dilema buvo iš esmės nežinoma jo bendraamžiams, pvz.: poetui Jozefui Czechoviczui, rašytojui Jerzui Andrzejewskiui ar eseistui Bolesławui Micinskiui. Ši dilema atitolino jį nuo savo kartos ir tam tikra prasme pasmerkė individualiems sprendimams bei vienišiams ieškojimams.

Tapatus ir priešingas – šios antinomijos apibrėžia Miłoszo vietą jo humanitarų kartoje. Kuo priešingas ir kuo tapatus – atsakymai į šiuos klausimus negali būti viena-reikšmiški, aiškūs ir nepaliekantys abejonių.

PABAIGA

Šiame straipsnyje trumpai aptarėme intelektualią kelionę laiku drauge su Czesławu Miłoszu. Tai jo knygų ir minties deklaracijų laikas, o kartu XX amžiaus laikas. Paskutinė knyga, išleista poetui dar gyvam esant, „Apie keliones laike“ (2004)⁷, yra trumpų prozos formų rinkinys. Jį užbaigia anglų kalba parašytas ir vėliau į lenkų kalbą išverstas jaudinantis tekstas „Laimė“, kurį galima pavadinti eksperimento su epocha ir savimi pačiu testamentu, užbaigiančiu mitologinį ratą. Čia aprašytas grįžimas į vaikystės šalį kartu yra literatūrinė amžinojo sugrįžimo, besiremiančio europietiškais, rytietiškais ir religiniais motyvais, versija. Šis nekasdieniškas išpažinimas suvienija kultūrą ir gamtą, individualų gyvenimą, patirtį ir istorinį laiką, kurį Miłoszas taip stipriai ir dramatiškai patyrė.

Ši paskutinė apysaka-pasaka, o gal ir paskutinė pastraipa (apie tai irgi verta pamąstyti) poetiniame cikle „Pasaulis – naivios poemos“, pradeda taip: „Būdamas aštuoniasdešimties metų amžiaus, sugrįžau į vietą, kurioje gimiau ir praleidau vaikystę. Ten, kurioje kadaise stovėjo dvaras, dabar vešėjo piktžolės. Dvaras buvo nugriautas penkiasdešimtais metais. Nejačiau gailesčio – nei pykčio ar liūdesio. Stovėjau ne

6 Miłosz Cz. *Wypisy z ksiąg użytecznych*. Kraków, Wydawnictwo Znak, 1994. Miłosz Cz. *Piesek przydrożny*. Kraków, Wydawnictwo Znak, 1997; lietuviškas leidimas: *Pakelės šunytis / iš lenkų kalbos vertė V. Jarutis*. Vilnius, Strofa, 2000. Miłosz. Cz. *Abecadlo*. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1997.

7 Miłosz Cz. *O podrózach w czasie*. Kraków, Wydawnictwo Znak, 2004.

tiek mano šimtmečio istorijos, kiek laiko akivaizdoje. Visi žmonės, kurie čia kažkada vaikščiojo, buvo jau mirę. Džiaugdamsis, kad galėjau čia sugrįžti, suvokiau, kad sugrįžimas tapo galimas todėl, kad viena didelė valstybė nebeegzistuoja, tačiau stipriausias šią akimirką buvo apčiuopiamas bėgančio laiko gaivalas.

Mano viduje viskas virė, mane visa jėga užgriuvo bevardė srovė. Jaučiausi, lyg pabudęs po ilgo sapno ir vėl tapęs žmogumi, kuriuo niekada nenustojau būti. (...) Iš naujo atradau tęstinumą, kuris jungė mane mažą vaiką ir seną žmogų. Žiūrėjau į pievą. Staiga supratau, kad per ilgus savo kelionių metus veltui ieškojau tokios lapų ir gėlių kompozicijos, kurią radau čia, ir kad visuomet svajojau apie sugrįžimą. Arba, tiksliau tariant, supratau tai tik tada, kai mane prarijo milžiniška jausmų banga, kurią galima pavadinti tik vienu žodžiu – laimė⁸.

Žymus lenkų filosofas Wadislawas Tatarkiewiczus rašė: „Egzistuoja mažiausiai keturios laimės rūšys: pirmiausia, laimingas yra tas, kurio likimas susiklostė sėkmingai, antra, tas, kas patyrė intensyviausią džiaugsmą, trečia, kas turi didžiausią gėrį arba bent teigiamą gyvenimo balansą, o ketvirta – kas yra patenkintas gyvenimu“. (V. Tatarkiewiczus „Apie laimę“).

Czesławo Miłoszo laimė, kuria jis dalijasi su mumis, – tai intensyvi džiaugsmo epifanija. Jis ją patyrė už istorijos, už bet kokių istorinio laiko formų, toje vietoje, kur viskas prasidėjo. Tas jaudinantis sugrįžimo prie patirties šaltinių liudijimas parodo niekuo nepakeičiamą poeto vietą jo kartoje.

Iš lenkų k. vertė *Vaiva Narušienė*

Marta Wyka

CZESŁAW MIŁOSZ AND HIS GENERATION: THE BEGINNING OF AN EXPLORATION

Summary

In 1993 Miłosz stated, “I cannot communicate with my generation since people that belong to it are either dead or hardly alive {...}.” During the last twenty-five years of the writer’s life, his dialogue partners were sometimes the contemporaries of his own children. Their views of the present epoch sometimes functioned as a catalyst for many of the attitudes of Czesław Miłosz toward the modern age. Of course, this cannot be said about all the dialogue partners; some of them were simply not interesting because the younger ones needed many explanations and had to be taught from the outset how to distinguish between historicism and modernity or they had to be guided, taken by the hand.

“The human is a social monkey.” This formula by Czesław Miłosz refers precisely to the boundaries of his own individual experience, defined in early childhood. One can claim that Darwinism was

8 Tatarkiewicz Wł. *O szczęściu*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003; lietuviškas leidimas: Charakteris ir laimė / iš lenkų kalbos vertė I. Vasilevskienė. Vilnius, Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.

gradually linked with sociological insights, foregrounding and giving concreteness to the attitudes of an interwar publicist who cared for social issues. The great theory of the nineteenth century (that is, Darwinism) as well as the practices and reality of interwar society shaped the attitudes of Miłosz who, as a young man and later as a mature artist, was advancing in his quest for the great theory of his own century, the twentieth.

Czesław Miłosz employs the prophetic sentence by Dostoyevsky, “Everything depends on the coming century.” In 1993 Miłosz completed this sentence by adding that, “After the technological twentieth century will come the twenty first century, the epoch of more profound reflection,” where he saw the future of civilization.

The constant anti-nationalism of the writer, to some extent consistent with his strongly manifested religiousness and spirituality associated with religious attitudes, brought about an unusual situation. Toward the end of the poet’s life and after his death, his literary works were the object of dynamic comments, which may be attributed to the critical nationalist discourse. The dilemma of Czesław Miłosz, as a member of a given community, was based on the fact that, from the very outset of his conscious literary life, his identity was shaped by the influence of two kinds of vectors, the Polish and the Lithuanian ones. When asked about a third way, the writer replied that the way was imposed by the choice of language since linguistic experiments and quests were always taking place within the framework of the Polish language.

This dilemma distanced him from his generation and, to a certain extent, constrained him to individual decisions and a lonely quest. Sameness and difference are the two antinomies, which locate within the humanistic thought of his generation. Attempts have been made to clarify issues related to this sameness and difference but some of them cannot be restricted to a single, perfectly clear and certain meaning.

The present article briefly discusses an intellectual journey in time with Czesław Miłosz. The time is when his books and statements were expressing his thinking. However, it is also the time of the twentieth century. The last book, *On Time Travel*, published in 2004 when the poet was still alive, is a collection of short prose works, completed by the thrilling text “Luck”, first written in English and later translated into Polish. It can be called a testament to the writer’s experiments with his epoch and with himself, which closes the mythological cycle. The book describes the return to the country of childhood and, at the same time, provides a version of the eternal return, which takes its roots in European, Eastern and religious traditions. This unusual confession unites culture and nature, individual life and historical time, in other words, everything that Czesław Miłosz experienced.